

УДК 332.3

*В. А. Голян,
д. е. н., доктор економічних наук, професор кафедри обліку і аудиту,
Луцький національний технічний університет*
*Д. С. Нірода,
аспірант, Луцький національний технічний університет*
*А. Б. Поліщук,
аспірант, Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка С. Дем'янука*

ПЕРЕФОРМАТУВАННЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ У ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННІ: ВИБІР СТРАТЕГІЧНИХ АЛЬТЕРНАТИВ

У статті розглядаються актуальні проблеми реформування відносин власності у землекористуванні. Досліджено регіональний розріз перебування земель сільськогосподарського призначення у приватній та державній власності. Обґрунтовується доцільність продовження мораторію на вільний оборот сільськогосподарських угідь.

The article deals with topical issues of reforming property relations in land use. Investigated the regional context of agricultural land stays in private ownership. The expediency of extending the moratorium on the free circulation of agricultural land.

Ключові слова: власність, сільськогосподарські угіддя, мораторій, сільське населення.
Key words: property, agricultural lands, the moratorium, the rural population.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Нинішній етап земельної реформи зводиться до зняття обмежень купівлі-продажу сільськогосподарських угідь, у той час як система фінансово-економічного регулювання раціонального землекористування не зазнає істотних змін. Не відпрацьований механізм регулювання науково обґрунтованих сівозмін, відшкодування шкоди землекористувачам внаслідок "високопродуктивної" роботи агрохолдингів, що спеціалізуються на монокультурному сільськогосподарському виробництві, стимулювання середніх і дрібних землекористувачів до впровадження технологій безплужного обробітку ґрунту, що передбачено базовими положеннями Київського про-

токолу, формування селянських земельних банків.

Особливе занепокоєння викликає той факт, що ідеологи поглиблення земельної реформи розглядають тільки один сценарій її наслідків — створення умов найкращого сприяння для залучення значних обсягів іноземних і вітчизняних інвестицій [1]. Інший сценарій, який гіпотетично можливий і полягає в стихійному перерозподілі сільськогосподарських земель уже в перші постмораторні місяці, що призведе до штучного зниження реальної вартості земельних ділянок у зв'язку зі значною пропозицією землі, — навіть не аналізується. У той же час у новітній вітчизняній історії вже були прецеденти масштабних приватизаційних

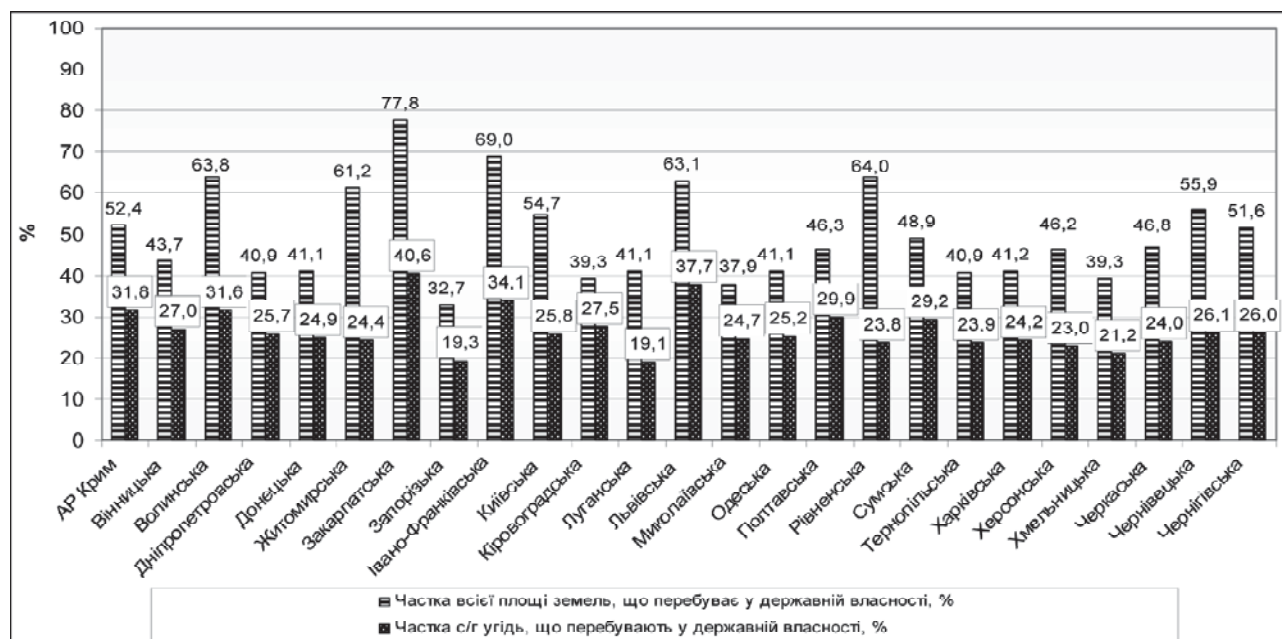


Рис. 1. Регіональний розріз частки всієї площі земель та частки сільськогосподарських угідь, що перебувають у державній власності у 2010 році (за даними Держземагентства України)

процесів — мається на увазі сертифікатна приватизація, яка так і не створила в українському суспільстві класу дрібних власників-акціонерів, а ще посилила адміністративний перерозподіл національного багатства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Перерозподіл земельної власності на даний момент знаходиться в епіцентрі уваги як політичного істеблшменту, так і суб'єктів аграрного бізнесу, вже не кажучи про наукові кола. Це пов'язано з історичними, етнокультурними та геополітичними чинниками землеволодіння. Одна точка зору зводиться до необхідності інституціоналізації вільного обороту земель сільськогосподарського призначення як основної детермінанти активізації інвестиційної діяльності в аграрному секторі [2], інша — до доцільності пролонгації мораторію на купівлю-продаж сільськогосподарських угідь у зв'язку з невідповідністю інституціонального підґрунтя перерозподілу земельної власності та високою ймовірністю відлучення селянина від основного засобу сільськогосподарського виробництва, яким є земля [3; 4].

Така поліфонія підходів до продовження земельної реформи вимагає поглиблення аналізу можливих наслідків інституціоналізації норм, правил та обтяжень перерозподілу земельної власності, оскільки це безпосередньо стосується благополуччя населення сільських

територій і забезпечення продовольчої безпеки держави.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є дослідження регіонального розрізу перебування сільськогосподарських земель, в тому числі ріллі, у державній та приватній власності, виявлення фундаментальних суперечностей інституціоналізації вільного обороту земель сільськогосподарського призначення та оцінки можливих наслідків зрушень у структурі земельної власності для місцевого населення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Питання власності на землю особливо резонансні у спектрі економічних проблем природокористування у зв'язку з тим, що земельні ресурси — не просто фактор виробництва, а основа концентрації інших природних благ. Хто володіє землею, той володіє її складовими. Більше того, наслідки масштабних стагнаційних процесів (зниження продуктивності сільськогосподарських угідь, втрата традиційної спеціалізації окремих аграрних районів, ріст безробіття в сільському господарстві) призвели до того, що земля для селян виступає засобом виживання та деякою мірою запорукою їх самодостатності. Тому й зростає напруга навколо питання щодо інституціоналізації вільного обороту сільськогосподарських угідь через, здавалося б, упереджене занепокоєння сільських жителів перспективами формування

ефективного власника земель сільськогосподарського призначення. До такого занепокоєння їх спонукають прецеденти попередніх перетворень у національній економіці, які виключили простий люд з орбіти перерозподілу лівової частки національного багатства.

У структурі земельної власності вже відчувається нарощення приватного сегмента, що свідчить про сприятливі передумови для реалізації підприємницької ініціативи у сфері аграрного бізнесу. В останні роки різко знизилася частка окремих категорій земель державної форми власності. В розрізі регіонів України спостерігається значний варіаційний розмах щодо величини площі земель, які перебувають у державній власності (рис. 1). Спостерігається закономірність: найвища частка земель, яка перебуває у державній власності, має місце у найбільш заліснених областях, а найнижча — в областях Причорноморського та Подільсько-го економічних районів. До категорії областей, де спостерігається найвища частка земель у державній власності, відносяться: Волинська (63,8%), Житомирська (61,2%), Закарпатська (77,8%), Івано-Франківська (69%), Львівська (63,1%), Рівненська (64%), Чернівецька (55,9%). Висока частка земель у державній власності в цих регіонах зумовлена значними площами земель лісового фонду, які відповідно до вітчизняного законодавства перебувають у загальнодержавній власності. Виходячи з того, що в цих регіонах значними є також площі малопродуктивних земель, які потребують заліснення та залуження, можна стверджувати, що в найближчій перспективі площа земель у державній власності буде збільшуватися. Це можна вважати позитивним фактом, оскільки підвищення рівня залісненості зміцнюватиме агроландшафти і сприятиме збільшенню обсягів робіт з відтворення та рекультивативі порушених і деградованих земель.

Для цієї групи областей не становить значної загрози інституціоналізація вільного обороту сільськогосподарських угідь, що закріпить право приватної власності окремих громадян та юридичних осіб на землі сільськогосподарського призначення, оскільки переважна частка земель перебуває у державній власності, що свідчить про низьку імовірність обмеження життєвого простору для більшості громадян, особливо у сільській місцевості.

У регіонах Лісостепової та Степової зони, де частка земель лісового фонду є значно меншою, питома вага земель, які перебувають у державній власності, значно поступається аналогічному показнику в областях з високим

рівнем лісистості. Це пов'язано з тим, що в цих регіонах значно вища частка земель сільськогосподарського призначення в структурі земельного фонду, які перебувають у приватній власності громадян та підприємницьких структур. Найнижча частка площі земель, що перебувають у державній власності, спостерігається у Дніпропетровській, Запорізькій, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській, Одеській, Тернопільській та Хмельницькій областях. З огляду на це, в цих регіонах після припинення дії мораторію на вільний оборот сільськогосподарських угідь необхідно забезпечити максимальний контроль за перерозподілом земельної власності, оскільки концентрація значних площ сільськогосподарських угідь в окремих адміністративних районах у потужних корпоративних структур може значно знизити можливість жителів сільської місцевості до самовідтворення і ведення особистих селянських господарств.

Дещо інша картина спостерігається в регіональному розрізі частки сільськогосподарських угідь, які перебувають у державній власності. Даний показник є найвищим в областях, де розміщені науково-дослідні інститути та станції сільськогосподарського профілю і знаходиться сільськогосподарська гідротехнічна інфраструктура. Відповідно в регіонах, де перераховані вище елементи національного багатства займають більші площі, площа сільськогосподарських угідь, яка перебуває у державній власності, є більшою. Зокрема, цей показник має найвище значення у Закарпатській (40,6%), Івано-Франківській (34,1%), Львівській (37,7%) областях та АР Крим (31,8%). Виходячи з існуючого інституціонального середовища перерозподілу земельної власності, можна говорити про декілька сценаріїв перебігу даного процесу: перший сценарій — створення державного земельного банку дасть можливість викупити у власників сільськогосподарські угіддя, які відзначаються низьким рівнем родючості і тим самим збільшити частку сільськогосподарських угідь у державній власності; другий сценарій — малопродуктивні землі будуть придбані суб'єктами аграрного бізнесу і використовуватимуться як засіб виробництва сільськогосподарських культур енергетичного призначення, що збільшить частку сільськогосподарських угідь у приватній власності і зменшить імовірність дотримання науково обґрунтованих сівозмін при використанні цих земель в господарському обороті; третій сценарій — значні площі земель, які відзначаються низькою ро-

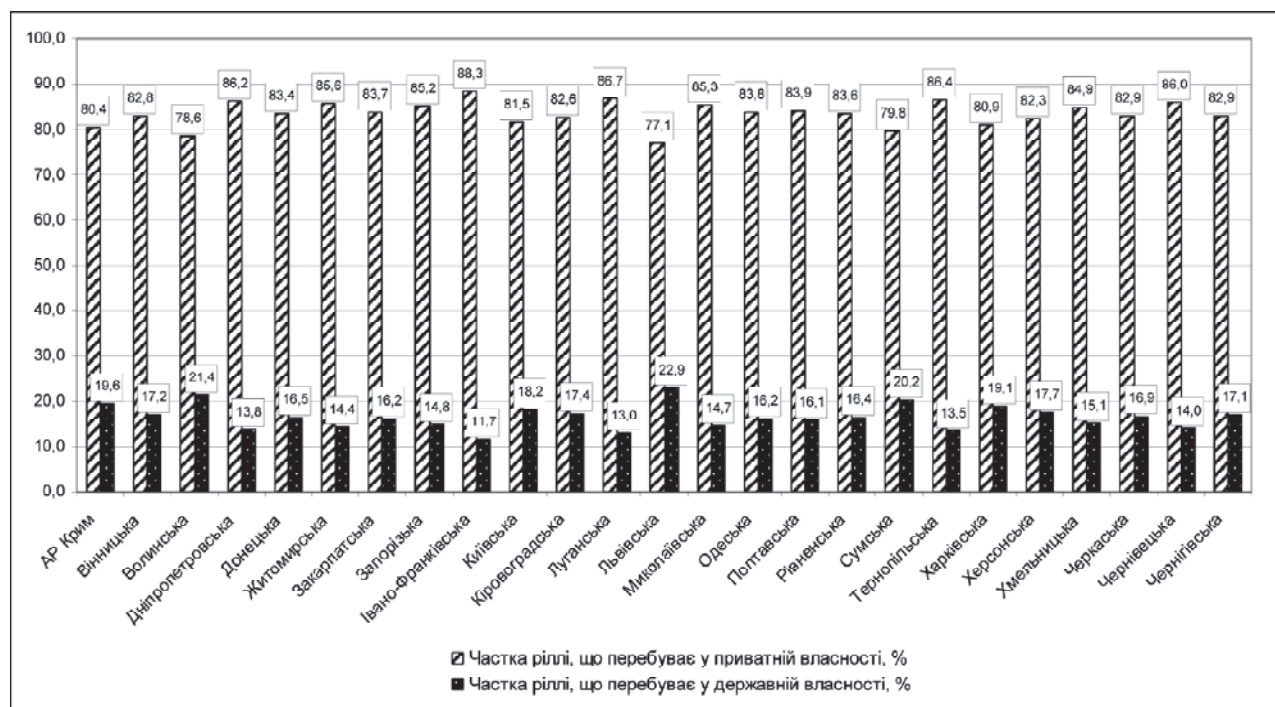


Рис. 2. Регіональний розріз частки ріллі, що перебуває у державній та приватній власності у 2010 році (за даними Держземагентства України)

дючістю, внаслідок низької інвестиційної привабливості не отримують ефективного власника і поступово будуть переходити в розряд облогових земель.

Якщо аналізувати регіональний розріз частки ріллі, котра перебуває у приватній та державній власності, то слід виходити з того, що це дві основні форми власності, які реально закріпилися у сфері сільськогосподарського землекористування, оскільки комунальна власність не набула критично необхідного рівня поширення у зв'язку з невідповідністю інституціонального підґрунтя. Незважаючи на те, що в розрізі регіонів України має місце висока частка ріллі, яка перебуває у приватній власності (мінімальне значення становить 77,1%), має місце певна закономірність у коливаннях цього показника. Найнижча частка ріллі, що перебуває у приватній власності, має місце у Волинській (78,6%), Львівській (77,1%) та Сумській (79,8%) областях (рис. 2). Найвище значення даного показника спостерігається у Дніпропетровській (86,2%), Івано-Франківській (88,3%), Луганській (86,7%), Тернопільській (86,4%) та Чернівецькій (86%) областях. Отже, найвища частка ріллі, що перебуває у приватній власності, пов'язана не з конкретними природнокліматичними умовами, а з глибиною ринкових перетворень, які відбулися в аграрному секторі окремих регіонів України.

Надзвичайно висока частка ріллі, що перебуває у приватній власності, значно утруднює завдання екологізації землекористування і розширення масштабів ведення органічного землеробства. Це пов'язано з тим, що держава володіє обмеженим переліком спонукальних підойм, які змушуватимуть власника сільськогосподарських угідь форсувати процес впровадження екологічно безпечних та ґрунтозахисних систем аграрного природокористування. З огляду на це, необхідно поступово формувати інституціональне підґрунтя для часткового збільшення площ ріллі, яка перебуватиме у державній власності. Це дасть можливість розширити ресурс для впровадження сучасних методів землекористування та збільшити потенціал держави щодо формування продовольчих запасів і кормової бази для відновлення потужностей молочного та м'ясного скотарства.

Уже давно не секрет, що в світі вибухнула жорстока боротьба між глобальними гравцями за різні види ресурсів, в першу чергу мінерально-сировинні і земельні. Перший етап цієї боротьби вже розпочався: нехай у завульованій, прихованій формі, але маховик перерозподілу земельної власності вже запущений. Стримуючим фактором для експансії транснаціональних корпорацій на вітчизняний земельний ринок є ще не повністю інституціоналізо-

ваний вільний оборот сільськогосподарських земель.

В останні роки ще при де-юре наявності мораторію на купівлю-продаж сільськогосподарських угідь деякі агрохолдинги сконцентрували в своїх руках левову частку орних земель у лісостеповій зоні України. Що нас чекає в постмораторний період, здогадатися неважко.

Деякі країни світу — в першу чергу ті, які володіють колосальними трудовими та інноваційними ресурсами, для яких запорука подальшого успіху залежить від розширення життєвого простору, — сьогодні ведуть досить активну політику експансії в ті країни, де спостерігається перманентна економічна рецесія, немає чітко визначених орієнтирів соціально-економічного розвитку, повільно проходить структурна перебудова національного господарства, спостерігається негативне сальдо народонаселення. Тим більше, з кожним роком розширюється спектр форм поглинання більш сильними економічними агентами слабших.

У нинішніх умовах, коли в Україні ще не створена критична маса інституціональних передумов для формування сучасного ринку землі, коли не спрацьовують протекціоністські методи захисту національного виробника, коли країна не здатна виробляти доступні вітчизняному сільгоспвиробнику як за ціновими параметрами, так і за якісними характеристиками продукцію сільськогосподарського машинобудування та мінеральні добрива, — знімати обмеження на процеси купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення, які в умовах економічної кризи 90-х років виступили запорукою продовольчої безпеки і компенсували втрати внаслідок масштабної стагнації промислового комплексу, в жодному разі не можна.

Дивує гіпотеза полум'яних прихильників радикальної земельної реформи, яка полягає в тому, що стрімкому соціально-економічному підйому України, в першу чергу, заважає мораторій на вільний оборот земель сільськогосподарського призначення, і в результаті його зняття вдасться вирішити левову частку проблем держави. А з іншого боку, є галузі, де тривалість обороту капіталу значно менша, ніж у депресивному аграрному секторі, і досі не спостерігаються тенденції фінансування інвестиційних проектів, спрямованих на істотне підвищення ефективності виробництва, зниження енергоспоживання і використання природних ресурсів.

Більше того, якщо попередні етапи приватизаційних процесів стосувалися окремих підприємств, окремих об'єктів виробничої інфраструктури, що в кінцевому підсумку не мало доленосного значення для переважної частини населення, то нинішній етап приватизаційних процесів стосується прав власності на землю як територіальний базис розвитку продуктивних сил, основу життєвого простору, що може призвести до необоротних процесів як у соціальному, майновому, так і національному розширенні українського суспільства.

ВИСНОВКИ

Результати аналізу регіонального розрізу частки сільськогосподарських угідь, яка перебуває у приватній власності, засвідчують, що в Україні вже створено інституціональне підґрунтя для розвитку аграрного бізнесу. Високоінтенсивне сільськогосподарське виробництво є можливим і в умовах торгівлі правами користування, а не тільки в умовах приватної власності на землі сільськогосподарського призначення. Незважаючи на це, земельна реформа форсується і найімовірніше, що мораторій на вільний оборот сільськогосподарських угідь буде знято. Ми переконані, що, якщо паралельно зі зняттям мораторію не буде вирішено питання про систему фінансово-економічного та адміністративного обмеження надмірної концентрації земельної власності в одних руках, то промахи сертифікатної приватизації 90-х років і невдалі перші етапи аграрної реформи здадуться "квіточками" порівняно з тими наслідками, які принесе завідомо запрограмована латифундація системи вітчизняного землекористування.

Література:

1. Голян В.А. Земельная реформа в Украине через призму мирового продовольственного кризиса / В.А. Голян, Д.С. Нирода // Интегрированное управление мелiorованными ландшафтами: Сборник материалов Международной научно-практической конференции. — Херсон: РВВ "Колос", 2011. — С. 41—44.
 2. Кучма Л.Д. Зламане десятиліття / Л. Кучма. — К.: Інформаційні системи, 2010. — 559 с.
 3. Осипчук С. Землерозвод / С. Осипчук // Дзеркало тижня. — 2011. — №5. — С. 9.
 4. Попова О. Агроінвестиції та доступ до землі: загострення суперечностей / О. Попова // Дзеркало тижня. — 2011. — №11. — С. 8.
- Стаття надійшла до редакції 17.10.2011 р.*